

Utdrag ur Skogshistoriska Sällskapet's Årsskrift 2023, s 28-39

Bengt Ek var tidigare generalsekreterare vid Föreningen Skogen och under många år chefredaktör för tidningen Skogen. Han är medlem i Skogshistoriska Sällskapet sedan starten 1990 och producerade detta år ett temanummer av tidningen SST (Sveriges Skogsvårdsförbunds Tidskrift) som handlade om skogshistoria. Det var så fylligt att det inofficiellt, faktiskt kan ses som Skogshistoriska Sällskapets första årsskrift.

Tiveden:

De många gränsernas skog

Som en 15 meter hög huggtand sticker Junker Jägares sten sin vassa spets upp i skyn. I dessa dagar är det lätt att associera till draktänder, de hinder som Ryssland har rullat ut för att stoppa Ukrainas ansträngningar att ta tillbaka sitt land. Men vi är i Tiveden, mellan norra Väneren och Vättern. Blocken här, och den svår-tillgängliga naturen i övrigt, har också de i historien dragit en gräns för fienden.

De många gränsernas skog

TIVEDENSKOGEN HAR VARIT, OCH ÄR, en barriär på många fler sätt än militärt. Historiskt var det vatten och odlingsmark som band ihop människor – medan skog och berg delade dem. Tiveden blev därför under historiens gång en gräns mellan lagsagor och mellan riken, mellan bergsbruk och odlingsbygder, mellan Svealand och Götaland, mellan Närke och Västergötland, mellan civilisation och obygd och mellan olika kulturer och sätt att tala. Och till slut blev den också skådeplatsen för en vandrande gräns mellan naturskog och kulturskog, kolningsskog och timmerskog.

Men gränser delar inte bara, de är också mötesplatser. Tivedens fantasieggande natur och historia lockar till tankar där då möter nu. Och även om denna gränsskog har varit ovillig att föra människor samman så har den länge fått verklighet att möta sagor, myter att möta fakta och människor att möta troll.

DET TOG UPPÅT EN MILJARD ÅR ATT anlägga Tivedens otillgängliga natur. Det började med att superkontinenten Rodinia började spricka upp och dagens kontinenter glida isär. För 650 miljoner år sedan slet sig kontinenten Baltica loss från Rodinia varvid bland annat Vätterns gravspricka bildades. Samtidigt sprack berget i Tiveden sönder i ett rutformat mönster där sprickorna i dag är moränsänkor, myrar och sjöar mellan de många höjderna.

Många dramatiska spår har eroderat bort från den tid när kontinenterna vandrade isär. Bland annat har en bergskedja som hade kunnat mäta sig med Himalaya, eroderat och frilagt sin geologiska bas också i Tiveden.

Berget som kommit i dagen är gammal granit, uppåt två miljarder år, som ger en mager jord. Men graniten förklarar också delvis att blocken är större än de vi ser på en del andra håll. Granit är en stark bergart.

Den senaste omdaning i Tiveden gjordes förstås av den senaste inlandsisen. Den slipade berget till moränjord som lade sig i sprickorna. De block som isen tappade och som smältvattnet inte orkade spola bort ligger kvar på hållarna. Andra block, ofta riktigt stora, skrapades ner i sprickdalarna av isens ”transportband”, för att beskriva det med ett ord från upptäcktsresanden Eric von Rosen.

Den som i dag besöker Tivedens nationalpark hamnar i Lilla Tiveden, skogens sydöstra del som är den mest blockrika och dramatiska. Området har också kallats Urtiven och Trolltiven, två namn som anspelar på dramatiken. Väl där kan man vandra den gulmarkerade leden och få en enastående uppvisning av naturens krafter när

Nationalparken ligger i Lilla Tiveden, även kallad Urtiven och Trolltiven, två namn som anspelar på områdets mycket dramatiska natur.

man klättrar ner under några av de stora blocken vid Stenkällan, som blev nationalparkens hjärta.

De norra och centrala delarna av bergsryggen mellan Sveriges två stora sjöar är Stora Tiveden. För områdena norr därom – liksom söder om Tiveden – hade naturkrafterna helt andra planer. Där lades marken under inlandsisens smältvatten, som samlade ihop en finkornigare jord på det som blev den bördiga Närke-slätten i norr och Västgöta-slätten i söder. En miljard år efter att kontinenterna bildat ett skarpt och bergigt landskap hade landet alltså slipats ner men bildade en ogästvänlig och mager gränsskog mellan två människovänliga odlingsbygder.

TÄTA SKOGAR HAR I ALLA TIDER varit svåra gränser att passera för anfallande arméer. I vår del av världen är romarnas ödesdigra nederlag i Teutoburgerskogen ett klassiskt exempel. Mindre känt, men inte jättelångt därifrån och ännu mer blodigt, stod slaget om Hürtgen-skogen mot slutet av andra världskriget. Slaget är det längsta enskilda slag som den amerikanska armén någonsin utkämpat.

Också Tiveden har genom historien haft en stor militärstrategisk betydelse. Efter att Sverige förlorat Finland till Ryssland 1809 hamnade huvudstaden i ett utsatt läge. Om ryssen skulle anfälla Stockholm från närbelägna Finland – över havet – skulle man inte hinna mobilisera. Fienden kunde inte stoppas vid kusten. Efter en intensiv debatt påbörjades därför arbetet med ett centralförsvar djupt inne i landet. Man började anlägga Karlsborgs fästning i södra kanten av Tiveden. Dit skulle, vid ofred, riksdagen, regeringen och guldreserven flyttas. Även kungafamiljen och kronjuvelerna skulle försvaras där in i det sista.

Norr om Karlsborg fanns Tivedenskogen till skydd, om fienden trots allt skulle lyckas nå så långt in i landet. Dessutom erbjöd Vanäs udde ett bra försvar i ryggen, ut mot Vättern.

Europas största fästning stod klar ett sekel senare, 1909. Då hade dock kommunikationer och strategier förändrats så mycket att fästningen bara behölls rustad i knappt tio år till. Å andra sidan har många militära skolor och förband sedan dess varit placerade i staden som växte upp runt fästningen. I dag övar bland annat Försvarsmaktens överlevnadsskola *personnel recovery* i Tivedenskogarna. Där lär sig militärer att genomföra räddningsoperationer för personal som fastnat bakom fiendens linjer.

SVERIGE HAR OCKSÅ ANVÄNT TIVEDENSKOGEN som försvarsterräng i riktiga krigstider. Framför allt så länge den näraliggande västkusten tillhörde Danmark. Under Karl Knutssons tid som svensk kung i slutet av 1460-talet hamnade Axevalla hus, vid Vänerns östra kust, i danska händer. Kungen sände då trupp för att belägra fästningen. Men den svenska hären fick dra sig tillbaka när danska trupper kom till undsättning. Karl Knutssons soldater retirerade tillbaka till Tiveden men danskarna ville inte förfölja dem in i den täta skogen.

Även 1520 backade svensk trupp norrut från Västgötaslätten och ville stoppa den förföljande dansken vid Tiveden. Det svenska försvaret hade just förlorat slaget på Åsundens is och nu följde den danska hären svenskarna upp mellan de stora sjöarna mot Stockholm. Professor Lars Kardell återger några rader om striden i sin imponerande skrift om Tivedens naturhistoria, "Tivedens nationalpark – en skogshistorisk betraktelse": "Den svenska hären hade ingen möjlighet att samla sig till motstånd förrän den kom till Tiveden, hvilket skedde den 31 januari. ... Tiveden utgjorde ett naturligt bålverk mot en mot rikets inre anryckande fiende, och här kunde en modig och tapper här, äfven liten till antal, göra motstånd mot en stor härsmakt."

Den danska hären tågade mot förhuggningsarna men led en stor förlust. Tyvärr drabbades svenskarna dock av förräderi. De blev slagna och danskarnas väg mot Stockholm och blodbadet där låg öppen. Gränsen Tiveden brast den gången.

DET FINNS FORNLÄMNINGAR SOM VISAR att människor rört sig i Tiveden i kanske 6 000 år. Men in på 1600-talet var det få som slog sig ner i den ogästvänliga skogen. Snarare såg den bara sporadiska besök, bedömer Lars Kardell. Särskilt i de ogästvänliga marker som utgörs av dagens nationalpark: "Betesgräs och vedbrand hade man säkert tillräckligt på närmare håll, jakten bör knappast ha varit speciellt betydelsefull (låg viltbonitet) och de åar och bäckar som har sina källor i området har väl först vid utflödet i de stora sjöarna varit tillräckligt intressanta som fiskeplatser. Myrmalm har säkert funnits på närmare håll."

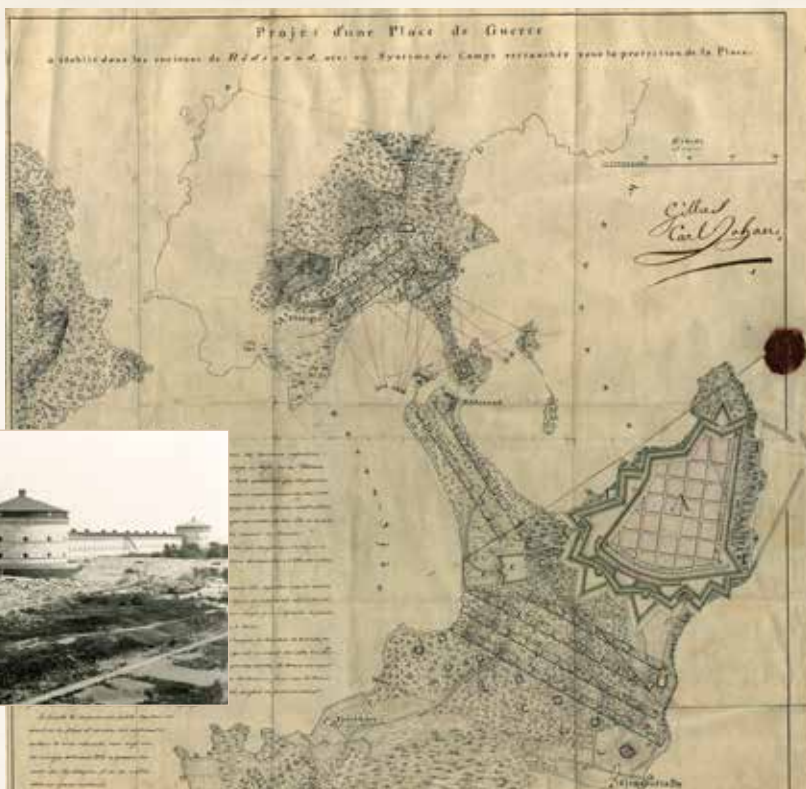
Under medeltiden dök bosättningar upp men främst utmed de lite större sjöarna. Fortfarande under Vasatiden var området glest befolkat. Redan under 1100-talet hade det troligen huggits upp en färdväg genom Tiveden men ännu under Gustav Vasas tid på 1500-talet var den en ensam led som bara hjälpligt knöt ihop de två odlings-

Här är människan liten.
I Stenkällan, den mest
dramatiska delen av
Tivedens nationalpark,
är blocken gigantiska.

Foto: Bengt Ek

Karlsborgs fästning började byggas 1819 med en planerad byggtid av 10 år. Men det tog istället 90 och då tiden sprungit den förbi. Fästningen var tänkt som Sveriges reservhuvudstad med plats för både regering och guldreserv. Istället blev den ett statligt byggnadsminne och ett populärt besöksmål. Planritningen är "gillad" av kungen Karl XIV Johan, bilden nedan togs på 1890-talet.

bygderna med varandra, och framför allt den växande centralmakten med riket. Gustav Vasa oroade sig både för bygdens skogstjuvar och för sina truppers säkerhet vid genomresa. Tiveden förblev en barriär.

KANSKE HAR TIVEDENS OTILLGÄNGLIGHET spelat en roll när området fick sitt namn. Här kunde gudarna hållas, på lagom avstånd från människa: "Ti" kan komma från ett gammalt ord för gudar – eller från guden Ti/Tyr. Veden står för (stor) skog, i någon tolkning "gränsskogen mot horisonten".

Men naturligtvis har Tiveden varit ett utmärkt hem inte bara för asagudar utan även för vättar, skogsrån och till och med sjöjungfrur. Inrett med djupa pelarsalar av tall, branta klippor, stora block, mörka grottor, sankt våtmarker, svarta näckrostjärnar (eller tärnar, som de heter i området) och med lång väg mellan torpen.

Att så få sägner är explicit knutna till detta landskap, kan i förstone förefalla egendomligt. Det konstaterar professor Lars Kardell. "De geologiska formationerna inom nuvarande nationalparken borde ju lämpa sig utomordentligt väl som arena för allsköns legendskrivning." Men det är lätt att förklara, konstaterar han. Skogen var så gles befolkad att ingen fanns att skriva legenderna.

Området i sydost, där nationalparken ligger och terrängen är som mest fantasieggande, har länge kallats Trolltiven. Men just troll har egentligen varit sällsynta här. Det slås till och med fast på den statliga

webbplatsen sverigesnationalparker.se: Bergsklackarna ”Stora och Lilla Trollkyrka (som troligen ligger bakom namnet Trolltiven) var kända som sjömärken från Vättern och är de enda namn som innehåller ordet ”troll” i Tiveden. Man trodde mer på rån och på tomten, trollen har kommit med turisterna.”

Det där med tomtarna kan möjligen vara lite förvånande eftersom de i folktron varit starkt knutna till gårdarna. Och dessa var få i trakten under folktrons storhetstid. Å andra sidan: Även Tivedenborna höll sig väl gärna kring gården. Så det var där det fanns tillfälle att uppleva tomtens hjälp eller spratt.

MEN INTE BARA MÄNNISKORNA OCH deras gårdar har haft svårt att söka sig över gränsen, in i Tivedensskogen. Det har även somliga av traktens mystiska väsen själva. I Selma Lagerlöfs böcker om Nils Holgerssons underbara resa ger hon och Nils sig aldrig in i Tiveden, de har ju trots allt nyss upplevt dess syster Kolmården på deras väg norrut genom landet. Nej, de övernattar på Närkeslätten norr om skogen.

Till det landskapet håller sig även Ysätters-Kajsa, berättar Lagerlöf. Och det gör också de vindar som vindtrollet rör upp. Inför Tivedens berg får de hårda vindarna byta riktning och är dömda att snurra runt på slätten tills de mojar:

”Hon var inte något mörkt och dystert troll, utan munter och lustig, och vad hon bäst av allt tyckte om, det var ett duktigt blåsväder. Så snart det var vind tillräckligt, drog hon ut för att få sig en dans på Närkeslätten.”

”När nu vinden en morgon har samlat krafter ute på Östersjön och sätter av inåt land, går den ganska ohejdat fram mellan Sörmlandskullarna och slipper utan stort besvär in i Närke därborta i Hjälmartrakten. Sedan rusar den åstad tvärsöver Närkeslätten, men rätt i väster råkar den på Kilsbergens höga vägg och blir kastad tillbaka. Då kröker sig vinden som en orm och far av mot söder. Men där möter Tiveden och ger vinden en stöt, så att den störtar åstad österut. Nå, i öster finns Tylöskog, och den sänder vinden norrut upp mot Käglan. Och från Käglan bär det åstad med vinden mot Kilsbergen och Tiveden och Tylöskog än en gång. Den svingar och svingar i allt mindre kretsar, tills den på sistone blir stående som en snurra mittpå slätten och bara svänger runt.

Men sådana dagar, då virvelstormarna foro över slätten, hade Ysätters-Kajsa roligt. Då stod hon mitt i virveln och snurrade. Det långa håret flög omkring uppe i himmelens moln, klänningssläpet sopade utefter marken som en stoftsky, och hela slätten låg under henne som ett stort dansgolv.”

LÄNGRE IN I TIVEDENSKOGEN ÄR DET alltså ont om unika väsen. Lars Kardell konstaterar däremot nyktert att det naturligtvis finns ungefär samma traditions gods av folketro som i andra skogsområden. En del kan till och med ledas tillbaka till Finland, mytiska karaktärer döttröda av den finska folkgruppens invandring på 1620-talet.

De tomtar och troll som Tivedens människor ändå mötte var

Tiveden i litteraturen.

Författaren Margit Sandemo har skrivit en serie om 15 böcker under samlingsnamnet *Häxmästaren* där Tivedensskogarna har en viktig plats i handlingen.

Och med en
tacksam smäll
Att det är lördagskväll
Slår kolaren igen
sin koja
För när som det är dans
I trakten någonstans
Då vill han vara med
och skoja
Där vi i skog och dal
Sällan skådar
kvinnlig fågring
Där uti kojan sval
Hambo låter som
en hägring

Några strofer ur
Stikkan Anderssons
förstlingsverk Tiveds-
hambo 1951. Född
i Hova invid Tiveden
hette han på den
tiden Stig i förnamn
och utbildade sig
till folkskolelärare.
Tivedshambon blev
en megahit och
resten är historia...

Finns på youtube med ABBA.

alltså sådana som även befolkade andra bygder. Det får bland annat belägg av folklivsforskarna Bengt af Klintberg och Christina Mattsson när de i Folkminnespodden återger berättelser ur boken Tivedens hjärta, av Ernfrid Tjörne:

På en stig i trollskogen visar sig en fin mamsell i kjortlar i grönt, livstykke i rött och håret som en sky kring örnen. Mannen som ser henne lockas in i skogen men då slår hon sina klor i hans axel. Som tur är har han sinnesnärvaro och språkkänsla nog att läsa 'Fader vår' baklänges, varvid hon flyr hals över huvud, visande sin urholkade rygg, fräsande och i ett moln av eld och gnistor.

Men säkert sökte sig detta skogsrå tillbaka så småningom. En ny tid hade börjat när kolarna kom in i skogen. Och de ville som bekant hålla sig väl med skogsrådet. Då kanske hon skulle väcka dem med några småstenar nedkastade i skorstenen på kolarkojan om milan började slå.

För trollen väntade däremot bistrare tider när svedjefolk och kolare började komma och lägga deras knotiga skog i aska.

TIVEDEN BESKRIVS I DAG ÅTERKOMMANDE med urskogsromantiska drag. Och framför allt Lilla Tiveden, där dagens nationalpark utgör en del. Men även om skogen länge var glest befolkad så drog så småningom ett intensivt brukande fram även där.

Kring sekelskiftet 1600 var det oroligt i Finland. Krig, förtryck och hårt svedjade skogar tyngde Sveriges östra rikshalva. Tillsammans med viss uppmuntran från svenska kungar ledde det till en stor invandring av skogsfinnar. Svedjebruket var troligen ganska omfattande om än förhållandevis småskaligt här i den småbrutna terrängen. Men skogen nyttjades på fler sätt. Förutom svedjeråg och rovor klarade svedjefinnarna försörjningen även med skogsbete, jakt, samlande och fiske. Bosättningarna ökade, skog brändes. Omloppstiden på svedjeskogen kunde vara blygsamma 50 år.

Men snart skulle svedjefolket få konkurrens. Tiveden hade länge varit precis utom räckhåll för bergsbruket och dess avverkningar i norr. Det hade fått sitt genomslag i Bergslagen redan under 1100- och 1200-talen. Men först i mitten av 1600-talet började hyttor startas i de inre delarna av Tiveden. Och det berodde långt ifrån bara på nya malmfynd. Troligen var en starkare drivkraft att stora delar av Bergslagen var så kalhugget att kolhungern bredde ut sig stegvis även över Tiveden.

Vid slutet av 1600-talet hade ett tydligt brukande av skogen även nått långt in i Tiveden. Under 1700-talet växte bergsbruket ytterligare i området och skapade, liksom svedjekulturen gjort innan, en front som efter hand sökte sig in i de otillgängligare delarna. Kolningen blev den helt dominerande markanvändningen, ja närmast heltäckande, och förblev omfattande ända in på 1900-talet. Även inom nationalparken – som alltså är kanske en tiondel av Tiveden och den mest otillgängliga delen – finns spår av en kolmila på var fjärde hektar fastmark. Och de var milplatser som normalt användes flera gånger.

Urskogsromantiken – och faktiska beskrivningar av området som urskog – grundar sig alltså knappast på någon formell definition av ordet. Och efter brukens avverkningar skulle sägverken snart ta över.

MÅNGA HÄNDELSER UNDER 1800-TALETS första hälft bidrog till att skogsindustrin växte och även nådde in i Tiveden. Västsverige, inklusive Bergslagen, var hårt avverkat. Europas industrialisering krävde virke och ångsågarna gjorde produktionsökningen möjlig. Ångbåtar underlättade sjötransporter samtidigt som Göta Kanal öppnades strax söder om Tiveden. Vägar hade byggts närmare området för att försörja bruken med kol och det växande Karlsborg med förnödenheter. Vid mitten av seklet avvecklade England sina importrestriktioner på sågat virke. Efterfrågan på sågtimmer var därmed väl etablerad.

Samtidigt introducerades vad många i dag förknippar med ”det moderna skogsbruket”. Bruken hade fått upp ögonen för problemen med skogsbrist och var tidiga med att införa den systematiska och långsiktiga planeringen och skötseln. Kalhyggen, markbehandling, fröträd och skogssådd började användas mer eller mindre konsekvent. Liksom frön och trädslag från andra trakter och länder.

Israel Adolf af Ströms idéer om ordnat skogsbruk började sprida sig, inte minst efter att han blev chef för Skogsinstitutet år 1829. Där lärde han ut ett – med den tidens referenser – uthålligt skogsbruk. Alltså inte bara med återväxtarbeten utan även planering av en uthållig avverkningsnivå.

Man kan visserligen konstatera att trakthyggesbruket i någon bemärkelse hade krupit in i Tiveden redan genom svedjebruket. I viss mån hade fröträd fått stå kvar också på svedjorna. Men vid övergången till hantering av sågtimmer förlängdes omloppstiden. Kardell refererar till ett bruk (Aspa) i Tivedens östra kant där omloppstiden, åtminstone på papperet, ökades till 90 år. Kolningen hade dock lämnat sina spår:

Trolska sjöar, eller ”tärnar” som de här kallas, är ytterligare ett kännemärke för naturen i Tiveden.

Foto Bengt Ek

Tivedens nationalpark är fint iordningsställd med vandringsleder och stigar av olika längd och svårighetsgrad. Men enligt en rapport från Mittuniversitetet 2019 räcker det inte för att locka turister. Det behövs också restauranger och andra faciliteter för att "uppmuntra och övertyga" besökarna att tillbringa mer tid och spendera mer pengar i nationalparken.

Foto Bengt Ek

likriktat över landet. I dag dominerar en kulturskog av tall i Tiveden, som en följd av markförhållanden, bränder och skogsbruk.

DET VAR ALLTSÅ ALLT ANNAT ÄN EN ORÖRD SKOG som upptäcktsresanden och folklivsforskaren Eric von Rosen blev ledsagd till år 1942. Vid Stenkälla i det berg- och blockrika Lilla Tivedens inre fascinerades han ändå så till den grad av den "vilda" och klippiga skogen att han skrev till Domänstyrelsen för att få skogen skyddad. Med både den lokale jägmästarens och överjägmästarens goda vilja till stöd fick han 36 hektar skyddade som Domänreservat. Ett område som kom att bli hjärtat i den nationalpark som i dag är 2000 hektar. Skogshektar, ofta beskrivna som trolsk urskog men där en gång först skogsbete, sedan svedjebruk, sedan kolning och till slut "det moderna industri-skogsbruket" systematiskt tagit upp sina hyggen.

I stort sett varje historisk exposé bör avslutas med en blick in i framtiden. Med hjälp av prolongeringar, prognoser, scenarier eller ren spådomskonst. Om vi bryr oss om att blicka bakåt, mot en tid som vi inte kan ändra på: Varför då inte våga blicka framåt?

Hart när varje lite mer långsiktig utsaga om framtiden kommer visserligen att visa sig tokig. Desto tydligare för framtida läsare blir däremot vår tids perspektiv – och desto roligare blir det att skratta åt stolligheterna i efterhand.

Hur gestaltar sig då framtiden för Tiveden?

Med ganska stor säkerhet kan vi slå fast att den redan i dag fantasi-eggande skogen i nationalparken kommer att bli alltmer av en naturskog. Kanske flyttar skogsrådet in igen? Eller så får hon vila i frid, kanske i den kända Fagertårn med de röda näckrosorna. Hon har ju aldrig varit riktigt välkommen, utom av förledda kärlekstörstande skogsmän.

Lars Kardell uttrycker, i sin biografi över området som nu är nationalpark, sina tvivel på att dagens Tivedenbor gillar att förknippas med skrock, vidskepelse och vildmark. Eller att bli karaktäriserade som "ödemarksbor, bortom ära och redlighet".

Det blir ännu mer begripligt som lokalbefolkningen numera

Ett annat bruk (Igelbäcken) fann två timmergrova träd per hektar vid sin timmerräkning i mitten på 1800-talet.

Bergsbruket och därmed kolningen försvann nästan helt under 1900-talets första decennier. Under lågkonjunkturen på 1930-talet förekom det viss blädning av timmer där skogens ålder tillät. Under 1900-talet, med den nya skogspolitik och den växande industrin, blev skogsbruket efter hand alltmer

kan driva utvecklingen inom artificiell intelligens i samarbete med utländska kollegor hemifrån skogstorp. Eller kanske jobba med att bli nästa nobelpristagare, den andra i Tiveden efter Klas Pontus Arnoldson (fredspriset 1908).

I vår tid har transporter på den medeltida knaggliga ridstigen genom Tiveden förlagts till E20 där de utförs i 100 kilometer i timmen. Urtivens våtmarker är däckade med spänger. I en utredning från 2020 oroar sig kommuner och länsstyrelse för effekterna av den ökande turismen. Tiveden håller på att bli ”för litet” för den snabbt ökande tillströmningen av besökare – varav fler än hälften är utländska. ”Sveriges sydligaste vildmark” säljer, även bland svenskar där den ligger så centralt, mitt emellan Göteborg och Stockholm.

Mot bakgrund av turisttrycket är det intressant att nya gränser nu växer fram inom Lilla Tiveden. 40 år efter att 2000 hektar började bli nationalpark har Sveaskog – den stora skogsägaren i Tiveden – avgränsat två zoner, norr och söder om parken. På dessa 2000 hektar bedrivs sedan 2016 hyggesfritt skogsbruk. Skärmar, luckor och dimensionsavverkning.

DET SER UT SOM OM GRÄNSERNA FÖR ETT nytt skogsbrukande nu kan sprida sig från Tivedens inre ut mot skogens kanter, och kanske vidare. Och eftersom vi lärt oss att brukad skog i ett historiskt perspektiv snabbt kan bli ”urskog” för turister följer kanske nästa front efter: En nationalpark som breder ut sig över mer av Tiveden.

Sysselsättningen i det en gång så arbetsintensiva skogsbruket har trots allt tunnats ut medan naturturismen växer. Och människorna på kontinenten som vill uppleva *Waldeinsamkeit* i ”Europas närmaste vildmark” blir bara fler.

Kanske blir mer eller mindre hela Tiveden en vallfärdsort för husbilar från kontinenten – och samtidigt ett hem för arter som kanske inte lockas av den magra marken men väl av riktigt gammal skog? Eller har klimatet helt andra planer för Tiveden de närmaste seklerna? ■

Litteratur:

Kardell, Lars. *Tivedens nationalpark – en skogshistorisk betraktelse*. Sveriges Lantbruksuniversitet, avd. för landskapsvård, rapport 22, 1982.

von Rosen, Eric. *Trolltiven*, Nordisk Rotogravyr. 1960.

Dahlberg, Folke. *Tiveden*. Folke Dahlbergsällskapet. 2007.

Besöksvänliga Tiveden, Slutrapport. Projekt Besöksvänliga Tiveden. 2020.

Skötselplan för Tivedens nationalpark, Naturvårdsverket. 2017.

Bengt af Klintberg och Christina Mattsson, *Folkminnespodden*, avsnitt 107. 2018.

Kardell, Lars. *Svenska urskogar*, ICA bokförlag 1992.

Selma Lagerlöf. *Nils Holgerssons underbara resa*. Albert Bonniers förlag. 1907.